

Інтенсифікація процесів реструктуризації регіональної економіки як передумова збалансованого розвитку сільських територій

Проаналізовано структуру регіональної економіки в розрізі областей, що дозволило виділити п'ять їх типів: аграрні, аграрно-індустріальні, індустріально-сировинні, індустріальні та постіндустріальні. Досліджено вплив існуючої структури регіональної економіки на соціальні, економічні та екологічні тенденції розвитку сільських територій.

Ключові слова: регіональна економіка, сільська територія, регіональна диференціація.

На сьогодні розвиток сільських територій є об'єктом двох державних політик: регіональної та аграрної. Проте здійснювані заходи в їх рамках свідчать про їх непослідовність та невідповідність існуючим викликам сьогодення. Відсутність адекватної та виваженої державної політики, скерованої на забезпечення збалансованого розвитку сільських територій з врахуванням євроінтеграційних ініціатив країни, не дозволяє формувати сприятливе інституційне, структурне, економічне середовища для їх всестороннього розвитку, відлагоджувати дієвість механізмів по заохоченню залученню інвестицій на ці території та створювати комфортні умови для проживання та роботи на них сільських мешканців.

Проблеми пошуку ефективних механізмів та формування передумов збалансованого розвитку сільських територій залишаються надзвичайно актуальними, про що свідчить широка наукова дискусія серед знаних науковців: Барановського М., Бородіної О., Борщевського В., Губені Ю., Лісового А., Маліка М., Онищенко О., Орлатого М., Павлова О., Пасхавера Б., Прокопи І., Саблука П., Шепотько Л., Юрчишина В., Якуби К. та ін.

Метою статті є дослідження впливу існуючої структури регіональної економіки на формування тенденцій розвитку сільських територій.

Розвиток сільських територій в розрізі регіонів характеризується значною диференціацією. Це зумовлено як природними, культурними, історичними тощо, так і економічними чинниками.

Розвиток сільських територій як частини господарського комплексу регіону є динамічним процесом, зорієнтованим на забезпечення економічно ефективного, екологічно безпечного, соціально орієн-

тованого розширеного відтворення з метою підвищення якості життя сільського населення.

Здійснення управління територією повинне забезпечувати формування збалансованої регіональної системи, в якій позитивна динаміка кожного компонента території не буде призводити до дисбалансу решти.

Загальноекономічні пропорції перебувають у тісній взаємодії із структурними пропорціями регіонального відтворення. Аналіз структури ВДВ регіонів за видами економічної діяльності дозволила класифікувати регіони, виділивши п'ять типів регіонів: аграрні, аграрно-індустріальні, індустріально-сировинні, індустріальні, постіндустріальні.

При цьому види економічної діяльності були розподілені таким чином:

- первинний сектор: сільське господарство, мисливство, лісове господарство, рибальство, рибництво, добувна промисловість;
- вторинний сектор: обробна промисловість, виробництво та розподілення електроенергії, газу та води;
- третинний сектор: будівництво, торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, діяльність готелів та ресторанів, транспорту та зв'язку, фінансова діяльність, операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям; державне управління, освіта, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту.

Аграрними регіонами вважатимемо регіони, в структурі економіки яких первинний сектор переважатиме вторинний, особливо, що стосується співвідношення частки сільського господарства і переробної промисловості. Якщо частка вторинного сектора є переважаючою порівняно із первинним сектором, проте частка сільського господарства залишається значною, тоді регіон є аграрно-індустріальним. Переважаюча ж частка вторинного сектора із вагомим внеском добувної промисловості формуватиме індустріально-сировинну структуру економіки регіону; істотна частка обробної промисловості і нижче середньої частки сфери послуг свідчать про індустріальний характер розвитку регіону; за умови ж частки сфери ринкових послуг вище середнього по країні, можна констатувати про розвиток регіону в напрямі формування постіндустріальної економіки.

Групування регіонів відповідно до викладених критеріїв станом на 2005 і 2010 рр. представлені у таблиці 1.

Розрахунки засвідчують, що протягом 2005–2010 рр. структурні зміни у розвитку трьох регіонів дозволили модифікувати їх економіку: зокрема,

Таблиця 1

Типи регіонів

		Типи регіонів станом на 2010 рік			
		Аграрно-індустріальні	Індустріально-сировинні	Індустріальні	Постіндустріальні
	Типи регіонів станом на 2005 рік	Аграрні	Аграрно-індустріальні Вінницька Волинська Житомирська Кіровоградська Тернопільська Чернівецька Чернігівська	Черкаська	
		Аграрно-індустріальні	Закарпатська Миколаївська Рівненська Хмельницька Івано-Франківська Сумська		Київська
		Індустріально-сировинні		Дніпропетровська Донецька Луганська Полтавська	
		Індустріальні			Запорізька
		Постіндустріальні			АР Крим Львівська Одеська Харківська

Херсонська область, яка у 2005 р. за своєю секторальною структурою економіки відносилась до індустріально-аграрних регіонів, у 2010 р. вже стала типово аграрним регіоном. Економічний ж розвиток Черкаської та Київської областей, навпаки, дозволив їм ще більше диверсифікувати економіку в напрямі розвитку обробної промисловості та сфери послуг.

Така зміна структури економіки знайшла своє відображення у добробуті сільського населення: якщо у 2005 р. у Херсонській області сукупні ресурси домогосподарств у сільській місцевості становили 77,5% від їх найбільшого значення (Закарпатська область), то вже у 2010 р. – лише 73%. Протилежна тенденція спостерігається за цей же період у Черкаській та Київській областях: позитивна зміна сукупних ресурсів домогосподарств за цей же період становила, відповідно, 11 % і 8,7%.

Існуючі економічні пропорції регіонального відтворення визначають соціальний клімат на території та здійснюють безпосередній вплив на демографічні процеси. Базовим економічним показником, який характеризує результати регіонального відтворення на даний момент, є ВРП на душу населення. Розглянемо основні соціально-економічні показники розвитку сільських територій в розрізі виділених нами типів регіонів (табл. 2).

Аналіз розрахунків засвідчує, що найвищий рівень розвитку за показником ВРП на душу населення демонструють саме індустріально-сировинні та індустріальні регіони в силу вагомості сировинного сектора

Таблиця 2

Основні соціально-економічні показники розвитку сільських територій

Показники	Типи регіонів				
	Аграрні	Аграрно-індустріальні	Індустріально-сировинні	Індустріальні	Пост-індустріальні
ВРП на душу населення, грн.	13850	15537	28284	23657	22169
Частка сільського населення, %	46,1	45,3	19,5	23,1	32,7
Частка населення, зайнятого у сільському господарстві, %	24,73	21,8	11,58	13,6	11,95
Сукупні ресурси домогосподарств, грн.	3078,4	3178,1	3142,6	3198,2	3357,6

Складено за даними: [1-2].

економіки, розвитку важкої промисловості та експорту переважної частки виробленої продукції на зовнішні ринки. Відповідно, найменшим рівнем ВРП на душу населення, характеризуються аграрні та аграрно-індустріальні регіони, частка сільського населення в яких є найвищою. Проте найвищі сукупні ресурси домогосподарств формуються на сільських територіях саме постіндустріальних регіонів.

Демографічні характеристики розвитку сільських територій відповідно до зазначених типів регіону представлені у таблиці 3.

Кращі показники демографічного розвитку сільських територій в розрізі зазначених типів демонструють постіндустріальні, аграрно-інду-

Таблиця 3

Демографічні характеристики розвитку сільських територій

Показники	Типи регіонів				
	Аграрні	Аграрно-індустріальні	Індустріально-сировинні	Індустріальні	Постіндустріальні
Очікувана тривалість життя при народженні, років	71,1	71,3	70,1	70,95	71,2
Загальний приріст (скорочення), на 1000 осіб	-9,4	-6	-9,9	-9,5	-3,6
Природний приріст (скорочення), на 1000 осіб	-7,8	-5,4	-10,1	-8,3	-7,03
Міграційний приріст (скорочення), на 1000 осіб	-1,69	-0,61	+0,2	-1,2	+1,13
Середній розмір домогосподарства, осіб	2,7	2,81	2,5	2,54	2,83
Коефіцієнт смертності, кількість померлих на 1000 осіб населення	19,38	17,7	20,38	19,3	19,15
Коефіцієнт смертності дітей до 1 року	9,45	10,65	11,13	13,3	11,1
Кількість наявного сільського населення з розрахунку на один сільський населений пункт на початок року, в середньому осіб	573,3	692,6	367,2	455	540,7
Середній вік сільського населення, років	41,24	40,33	42,5	41,3	40,7
Частка кількості розлучень до кількості зареєстрованих шлюбів, %	37,93	37	48,31	47,13	39,44

Складено за даними: [1-2].

стріальні та аграрні регіони. Найчисельніші поселення зосереджені саме в аграрно-індустріальних регіонах, які окрім того ж превалюють за показниками середнього віку сільського населення та частки кількості розлучень до кількості зареєстрованих шлюбів. Така ситуація сформувалася не лише в силу більш екологічно чистішого середовища проживання мешканців територій через відсутність важкої промисловості, а в першу чергу в силу традиційно високої духовності та дотримання християнських сімейних цінностей.

Стан навколишнього середовища на територіях відповідно до зазначених типів регіону представлені у таблиці 4.

Зрозуміло, що найбільш забрудненими будуть території регіонів індустріально-сировинного та індустріального типу.

Відмінності у розвитку ринку праці на сільських територіях відповідно до зазначених типів регіону представлені у таблиці 5.

Рівень освіченості керівників та спеціалістів у сільському господарстві індустріально-сировинних та індустріальних є суттєво нижчим порівняно з решта регіонами. Також у цих регіонах сформувалась більш монофункціональна модель розвитку сільських територій. Відповідно, частки доходів від продажу сільськогосподарської продукції та вартості спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель, у структурі сукупних ресурсів домогосподарств у сільській місцевості є вищими.

Розвиток інфраструктури сільських територій є також диференційованим відповідно до зазначених типів регіонів (табл. 6). Кращі показники забезпечення освітянськими закладами, закладами культури,

Таблиця 4

Стан навколишнього середовища на територіях

Показники	Типи регіонів				
	Аграрні	Аграрно-індустріальні	Індустріально-сировинні	Індустріальні	Пост-індустріальні
Частка лісів та лісовкритих площ, %	21,1	26	9,2	4,38	18,73
Утворення відходів з розрахунку на 1 км ² території, т (I-IV класу небезпеки)	177,7	66,65	2928,63	203,6	79,48
Викиди забруднюючих речовин, т на км ²	3,9	6,13	31,05	12	8,83

Складено за даними: [1-2].

Розвиток ринку праці на сільських територіях

Показники	Типи регіонів				
	Аграрні	Аграрно-індустріальні	Індустріально-сировинні	Індустріальні	Постіндустріальні
Рівень економічної активності, % від всього населення віком 15-70 років	72	65,7	67,2	71,1	65,4
Частка найманих працівників сільськогосподарських підприємств серед зайнятого населення, %	8,75	7,7	15,9	13,43	9,74
Частка доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості у структурі сукупних ресурсів, %	3,74	6,5	3,23	4,3	4,05
Частка доходів від продажу сільськогосподарської продукції у структурі сукупних ресурсів, %	12,4	11,09	12,68	17,1	6,68
Частка вартості спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель у структурі сукупних ресурсів, %	13,5	10,99	11,83	11,5	11,25
Питома вага керівників в сільському господарстві з повною вищою освітою, %	66,5	69,45	64	54,3	64,8
Питома вага спеціалістів в сільському господарстві з повною вищою освітою, %	35,31	41,34	39,7	38,6	59,28

Складено за даними: [1-2].

бібліотеками, магазинами роздрібною торгівлі та об'єктами ресторанного господарства притаманні саме аграрним та аграрно-індустріальними регіонам. В той же час у сфері медицини вони програють в силу більшої чисельності сільського населення і високої щільності його проживання.

Особливості розвитку сільської економіки територій відповідно до зазначених типів регіону представлені у таблиці 7.

Стосовно особливостей розвитку сільської економіки, то будучи менш забезпеченими сільськогосподарськими угіддями, сільські мешканці аграрних, аграрно-індустріальних та постіндустріальних регіонів є основними власниками земель сільськогосподарського призначення і, відповідно, основними виробниками сільськогосподарської продукції. Саме на цих територіях спостерігається вища ефективність сільсько-

Розвиток інфраструктури сільських територій

Показники	Типи регіонів				
	Аграрні	Аграрно-індустріальні	Індустріально-сировинні	Індустріальні	Пост-індустріальні
Охоплення дітей дошкільними навчальними закладами за регіонами, % до кількості дітей відповідного віку	35	37,4	33,3	32	33
Кількість сільських населених пунктів, на які припадає 1 сільський загально-освітній навчальний заклад, од.	1,99	2,09	3,37	2,65	2,34
Кількість сільських населених пунктів, на які припадає 1 масова та універсальна бібліотека	1,82	1,83	2,7	2,36	1,79
Забезпеченість населення лікарняними ліжками, тис. осіб на одне ліжко	1,92	2,28	1,17	1,39	1,63
Забезпеченість аптеками, кількість сільських населених пунктів на 1 аптеку	16,12	17,8	17,19	9,34	38,53
Забезпеченість населення магазинами роздрібною торгівлі, кількість сільських населених пунктів на 1 заклад	1,97	2,01	3,21	3,01	3,02
Забезпеченість населення об'єктами ресторанного господарства, кількість сільських населених пунктів на 1 заклад	3,83	4,1	7,95	10,28	5,45
Роздрібний товарооборот підприємств на одну зайняту особу, грн.	3479,78	3051,36	3276,33	3393,765	7461,7

Складено за даними: [1-2].

господарського виробництва, що частково пояснюється вищим рівнем удобрення земель. Також ці регіони характеризуються високими частками експорту споживчих товарів та сільськогосподарської сировини у загальному об'ємі експорту.

Загалом, проведене дослідження дозволило виявити, що важливим фактором розвитку сільських територій є рівень диверсифікації регіональної економіки. Саме в тих регіонах, які ми ідентифікували як постіндустріальні, розвиток сільських територій характеризується

Таблиця 7

Розвиток сільської економіки територій відповідно до зазначених типів регіону

Показники	Типи регіонів				
	Аграрні	Аграрно-індустріальні	Індустріально-сировинні	Індустріальні	Пост-індустріальні
Частка сільськогосподарських угідь у володінні та користуванні господарств населення, %	52,21	52,48	35,66	35,89	50,89
Частка господарств населення у виробництві сільськогосподарської продукції, %	63,84	62,81	47,73	47,3	55,75
Виробництво продукції сільського господарства на душу населення, грн.	3097,03	2786,86	1889,91	1999,15	2255,86
Виробництво сільськогосподарської продукції на 100 га, тис. грн.	296,43	363,32	247,6	168,88	312,82
Виробництво сільськогосподарської продукції с / г підприємствами на 100 га, тис. грн.	221,86	272,97	201,16	138,81	306,73
Виробництво сільськогосподарської продукції господарствами населення на 100 га, тис. грн.	376,72	428,05	345,04	222,59	336,15
Виробництво сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами на 100 га, тис. грн.	162,45	144,72	93,72	93,18	244,27
Продуктивність праці у сільськогосподарських підприємствах, на одного зайнятого в сільськогосподарському виробництві, у порівняних цінах, грн.	57505,44	65648,23	62558,23	55698,8	68711,55
Внесено мінеральних добрив на 1 га посівної площі, кг	68,12	69,63	49,5	38	72,25
Внесено органічних добрив на 1 га посівної площі, кг	0,8	0,73	0,53	0,1	0,63
Частка фермерських господарств у виробництві сільськогосподарської продукції, %	4,98	3,48	5,7	8,76	5,66
Частка імпорту споживчих товарів та сільськогосподарської сировини у загальному об'ємі імпорту, %	11,97	14,97	3,59	9,25	15,08
Частка експорту споживчих товарів та сільськогосподарської сировини у загальному об'ємі експорту, %	22,9	21,34	3,79	5,95	30,69
Коефіцієнт покриття експортом імпорту споживчих товарів та сільськогосподарської сировини	3,83	2,44	5,73	1,51	1,54

Складено за даними: [1-2].

найкращими економічними, соціальними та екологічними показниками. Також відносно вища якість життя сільських мешканців притаманна аграрно-індустріальним регіонам. У регіонах ж з вираженою індустріально-сировинною структурою економіки рівень розвитку сільських територій є найнижчим.

Ключовим напрямом реалізації державної регіональної політики розвитку сільських територій повинна стати диверсифікація галузевої структури регіональної економіки в напрямку збільшення частки обробних виробництв, сфери послуг і розвитку нових галузей з врахуванням ресурсного потенціалу відповідних територій. Також політика повинна забезпечувати максимально ефективне використання наявного ресурсного потенціалу соціально-економічного розвитку територій з метою забезпечення розширеного відтворення і нарощення ресурсних можливостей.

Список використаних джерел

1. Розвиток сільських територій України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. – 751 с.
2. Розвиток сільських територій України (1990-2010 роки) : моногр. / М. К. Орлатий, І. Ф. Гнибіденко, І. М. Демчак та ін. ; за ред. М. К. Орлатого. – К. : НДІ «Укragропромпродуктивність», 2012. – 752 с.

Притула К.М. Интенсификация процессов реструктуризации региональной экономики как предпосылка устойчивого развития сельских территорий.

Проанализирована структура региональной экономики в разрезе областей, что позволило выделить пять их типов: аграрные, аграрно-индустриальные, индустриально-сырьевые, индустриальные и постиндустриальные. Исследовано влияние существующей структуры региональной экономики на социальные, экономические и экологические тенденции развития сельских территорий.

Ключевые слова: региональная экономика, сельская территория, региональная дифференциация.

Prytula K.M. Intensification of the regional economy restructuring processes as a prerequisite for sustainable development of rural areas.

The article analyzes the structure of the regional economy in terms of regions, which allowed them to identify in five types: agricultural, agro-industrial, industrial and raw, industrial and post-industrial. The effect of the current structure of the regional economy on the social, economic and environmental trends in the development of rural areas is investigated.

Key words: regional economics, rural territory, regional differentiation.